

ТАЪЛИМНИ МОДЕРНИЗАЦИЯ ҚИЛИШНИНГ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ОМИЛЛАРИ

Жўрабоев М.

МТТДМҚТМОИ мустақил тадқиқотчиси

Таянч сўзлар: инновацион фаолият, таълим сифати мониторинги, педагогик инновация, таснифлаш.

Ключевые слова: инновационная деятельность, мониторинг качества образования, педагогические инновации, классификация.

Key words: innovative activity, educational quality monitoring, pedagogical innovation, classification.

Бугунги кунда сиёсий, ижтимоий, илмий, иқтисодий соҳаларда таълим мазмуни, педагогик ва тарбиявий фаолият тузилмаси, таълим муносабатларидаги ўзгаришларни рағбатлантирадиган шароитлар ривожланди. Таълим муассасаларининг катта қисми учун турли хил инновацияларни лойиҳалаш ва амалга ошириш одатий ҳолга айланмоқда. Уларнинг кўпчилиги илгари ишлатилган тизимлар, воситалар, объектлар, йўналишлардан сезиларли даражада фарқ қилади. Таълим амалиётида бу кенг қўламли тажрибалар билан боғлиқ бўлиб, кўпинча ўқув жараёнларининг белгиланган оқимини улардаги ижобий ўзгаришларсиз бузади. Турли янгиликларни жорий этишга оммавий интилиш, бу ҳодисанинг давом этиши унинг моҳиятини тушунишни ва таълим амалиётига жорий қилишни тартибга солишни талаб қилади. Биз бундай тартиблиликни, биринчи навбатда, ўз-ўзидан, асоссиз фаолиятдан бошқариладиганга ўтишда кўрамиз.

Таълим тизимида инновацион фаолият самарадорлигини ошириш зарурати умумтаълим ва касб-ҳунар мактабларининг ўзаро яқин ҳамкорлиги ва интеграцияси заруриятини юзага келтирди; умумий мақсадлар – таълим узлуксизлиги, таълим сифати, бозор иқтисодиётининг рақобатбардош мутахассисларга бўлган эҳтиёжларини янги таълим тизимини шакллантириш зарурати. Бирок, ушбу тизимда мониторинг (айниқса, инновацион фаолият

мониторинги) одатда унинг таркибий қисмларининг ўзаро таъсири ва интеграциясини ҳисобга олмасдан амалга оширилади.

Таълим сифатини мониторинг қилиш ва таълим соҳасидаги инновациялар назарияси ва амалиётини таҳлил қилиш назария ва амалиётнинг тобора ортиб бораётган ривожланиши ўртасидаги асосий қарама-қаршиликни аниқлашга имкон берди. Таълимдаги инновациялар ва унинг натижалари таълимни модернизациялаш жараёнларига ва унинг сифатини оширишга барқарор ижобий таъсир кўрсатмаслиги намоён бўлди.

Бу қарама-қаршилик бир қатор бошқа қарама-қаршиликлар билан боғлиқ :

Биринчидан, таълим сифати мониторинги бўйича объектив мавжуд бўлган бой ва хилма-хил тажриба ва таълимдаги инновацион фаолият мониторинги йўқлиги;

Иккинчидан, педагогика коллежларида алоҳида таълим сифати мониторингини кенг ривожлантириш ҳамда таълим сифатини оширишнинг ўзаро боғлиқлиги мониторинги олиб борилмаётганлиги;

Учинчидан, педагогика коллежларида инновациялар шароитида таълим сифатини назорат қилишнинг анъанавий талаблари ва унинг мазмуни, технологияси ва самарадорлигини ўзгартириш зарурати.

Тўртинчидан, таълимда янги мақсад ва вазифаларни, шунингдек, унга қўйиладиган талабларни белгиловчи касб-ҳунар таълими тўғрисидаги давлат ҳужжатларининг мавжудлиги ҳамда амалда давом этаётган янгилаш жараёнини анъанавий бошқариш ва изчил меъёрий-ҳуқуқий базанинг ҳақиқатда йўқлиги;

Бешинчидан, кадрлар таълимининг сифат жиҳатидан янги даражасига бўлган эҳтиёж ва уларни замонавий шароитларда тайёрлаш ҳолати;

Олтинчидан, таълимнинг узлуксизлигини таъминлаш зарурати ва таълим тизимида шахснинг ривожланиши учун шароитларнинг номукамаллиги;

Еттинчидан, инновацион таълим технологияларини жорий этиш зарурати ва янги авлод ўқув-услубий адабиётлари билан етарли даражада таъминланмаганлиги.

Ушбу қарама-қаршиликларни ҳал қилишни ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасаларида профессионал кадрлар тайёрлаш тизимини янгилаш ва ушбу фаолиятни бошқариш тизимини ривожлантириш билан боғлиқ инновацион фаолиятсиз тасаввур қилиб бўлмайди.

Педагогик назарияда бу инновацияларнинг пайдо бўлиши айрим янги атамалар (инновацион оқим, анъана, инновация, инновацион жараён, инно-

вацион фаолият, инновацион фаолиятни бошқариш ва бошқалар) қўлланилиши билан боғлиқ.

Ушбу параграф юқоридаги инновацияларнинг концептуал қаторини таҳлил қилишга, инновацион жараённинг хусусиятига, инновациялар таснифига, шунингдек, профессионал таълим муассасаларидаги инновацион жараёнларнинг сабаблари ва тенденцияларини ўзаро боғлиқликда, шу жумладан мактабда ўрганишга бағишланган.

20-асрнинг охири, хусусан, умумий ва ўрта касб-хунар таълимида миллий таълимнинг ривожланишида айниқса қизиқарли давр ҳисобланади. Шубҳасиз, бу даврнинг алоҳида аҳамияти 80-90 йиллардаги уйғониш билан боғлиқ. XX аср ижтимоий-педагогик ҳаракати, бу таълимни ислоҳ қилиш ва ўқитувчиларнинг кенг кўламли инновацион фаолияти билан боғлиқ. Худди шу даврда ўрта касб-хунар таълимининг янги турдаги давлат таълим муассасалари—коллежлар пайдо бўлди. Профессионал таълим муассасаларида инновацион жараёнларнинг оммавийлигининг энг муҳим субъектив сабаби сифатида таълим сифатидан норозилик ва туб ўзгаришларни зудлик билан амалга ошириш зарурлигини англаш, деб ҳисоблаймиз. Бу туйғу Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида» ги қонуни қабул қилинишидан ва Ўзбекистон Республикаси таълим тизимини ислоҳ қилиш ва ривожлантириш бўйича Кадрлар тайёрлаш миллий дастурини ишлаб чиқишдан анча олдин пайдо бўлди. Бу жараёнлар

1988 йилдан бошлаб, педагогларнинг Бутуниттифоқ қурултойидан кейин алоҳида жадаллик касб этди. Бугунги кунда таълим муассасаларидаги инновациялар шов-шув бўлишни тўхтатди, улар бутун таълим соҳасини қамраб олди. Ушбу ўзгаришларнинг натижалари тадқиқотчилар томонидан турлича баҳоланади.

Бугунги кундаги барча ўзгаришларнинг етакчи мотиви ривожланаётган шахснинг устуворлиги бўлиб, у биз объектив сабабларга боғлайдиган омилларни аниқлади, хусусан:

таълимнинг янги фалсафасига асосланган янги таълим сиёсати, унинг асосий тамойиллари таълимни инсонпарварлаштириш, табақалаштириш ва бошқалар;

Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида» ги қонунида ва бошқа меъёрий ҳужжатларда янги таълим кадриятлари ва стандартларини мустаҳкамлаган таълим қонунчилиги соҳаси.

Профессионал таълим соҳасида янги таълим сиёсатини амалга ошириш кўплаб қийинчиликларга дуч келди. Бизнинг фикримизча, таълим амалиётининг энг кескин муаммолари янги фалсафа кадриятларига қаршилик ту-

файли эмас, балки, аксинча, инновацияларни мажбурлашга уринишлар билан боғлиқ. Инновацион ҳаракатда расмий янгилашни тенденциялари аниқ, бу кўплаб муаллифлар томонидан эътироф этилган. Натижада, замонавий таълимнинг инсонпарварлик ғоялари амалда кўпинча уларнинг қарама-қаршичилигига айланади.

Бундай тенденцияларни таҳлил қилмасдан туриб, биз фақат профессионал таълим бугунги кунда инновацион жараёнларнинг моҳиятини белгилайдиган туб ўзгаришларга муҳтожлигини айтаемиз.

20-асрнинг охирида инновацион оқим деб аталадиган янги атама пайдо бўлди (бу атама академик В.И. Загвязинский томонидан киритилган), яъни педагогик амалиётга янги ғоялар, мазмун, технологияларни жорий этувчи ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг ўзига хос фаолияти. Бу жараён Ўзбекистон Республикаси «Таълим тўғрисида» ги қонуни (2-боб, 35-модда) томонидан рағбатлантирилди, бу ўқитувчининг педагогик ижод эркинлиги ҳуқуқини қонуний равишда таъминлади.

Бу вақтда илмий билимларнинг янги соҳаси - педагогик инновациялар пайдо бўлди. Инновациянинг предмети, энг аввало, ҳар хил турдаги инновацияларни яратиш, ривожлантириш ва тарқатишдир. Бу жараёнлар фаол ривожлана бошлади ва ҳар хил турдаги таълим муассасаларини том маънода босиб олди. Шу билан бирга, амалиётда чалкашликлар кўпинча жараёнларнинг ўзида эмас, балки уларга ҳамроҳ бўлган тушунчаларда ҳам содир бўлди. Шу муносабат билан ушбу ҳодисани илмий асослаш зарурати аниқ бўлди, бу инновацион жараёнларга умумий ёндашувлар ва инновациялар соҳасидаги амалий муаммолар билан боғлиқ кўплаб тадқиқотларнинг пайдо бўлишига олиб келди.

Кўшимча мулоҳаза юритиш учун инновацион жараёнларнинг таърифларини аниқлаб олайлик, уларнинг тоифавий аппарати ва таснифини тушунамиз. Аввало, «анъаналар» ва «инновациялар» атамаларининг ўзаро боғлиқлиги ва бирикмасига тўхталиб, бир қатор тушунчаларга ойдинлик киритаемиз: янги, инновация, инновацион жараён, инновацион фаолият, инновацион фаолиятни бошқариш.

Поваляева ва С.Э. Пахомованинг фикрича, анъана кўпинча тарихий тажриба сифатида тушунилади. Шу билан бирга, ҳали ҳам тирик, ҳақиқатан ҳам амалда бўлган анъана мавжуд бўлиб, унинг асоси конституциялаштирилган замонавий амалиётдир. Айнан шу билан боғлиқ ҳолда янги конституциявий бўлмаган амалиёт ёки янгилик вужудга келади. Миллий таълим анъаналарида инновацион ва анъанавий учрашувнинг характерини белгилаб берувчи ҳал қилувчи омил – мавжуд мафкурадир. Таълим анъаналарини

асослаб бўлмайдди. Таълимнинг мақсад ва қадриятлари «янги шахс»ни шакллантиришга йўналтирилган бўлиб, таълим мазмуни анъанавий тажрибани узатишни истисно қиладиган тарзда қайта тузилмоқда. Бу инновацион жараённинг деформациясига ва янгиланиш механизмларининг блоккланишига олиб келади.

Б, А. Слостенин ва П.С. Подимованинг фикрича «янгилик - ижодий фаолият орқали янгидан вужудга келадиган, унинг асосий мазмуни мавжуд анъанага маълум бир зиддиятда бўлган маънавий ҳақиқатдир. Ҳар қандай янгилик фақат чуқур илдиз отган анъаналар тубида вужудга келиши мумкин», дейди.

Муаллифларнинг фикрича, ижодий фаолият нафақат инновацияларни яратиш, балки мавжуд анъаналарнинг бутун гамутини сақлаб қолиш учун ҳам зарур.

Шу асосда улар шундай хулосага келишади:

анъаналар ва инновациялар ривожланишнинг ўзаро зарур омилларидир. Анъаналар таълим муассасаларини мустаҳкамлайди, инновациялар уларнинг ривожланишини таъминлайди. Уларни кўриш, кузатиш ва ўзаро боғлиқ ҳолда аниқлаш керак;

таълим анъаналари тубида вужудга келган инновацияларгина жамият учун энг сифатли ва етарли даражада таълимни таъминлай олади. Инновацион педагогик фаолият билан боғлиқ ҳолда кўпчилик тадқиқотчилар асосий эътиборни янгилик, инновация, инновацион жараён каби тушунчаларга қаратадилар.

Келинг, ушбу тушунчаларга тўхталиб ўтамиз. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида «янги» тушунчасига қуйидаги таъриф берилган: «биринчи марта яратилган ёки илгари бўлмаган, энди юзага келган».

Педагогикада янгилик нафақат ҳозирги шаклда, бундай комбинацияларда ҳали илгари сурилмаган ғоялар, ёндашувлар, технологиялар, балки ўзгарувчан шароитларда имкон берадиган прогрессив бошланғични олиб борадиган педагогик жараённинг элементлари ёки алоҳида элементлари мажмуасидир. Вазиятлар тарбия ва таълим муаммоларини анча самарали (ҳеч бўлмаганда аввалгидан самаралироқ) ҳал қилиш учун яратилади».

Кейинги йиллар тадқиқот адабиётларида «янги» тушунчаси билан бир қаторда «инновация» тушунчаси ҳам кўп қўлланилади. Биз бу атамаларни синоним сифатида кўраемиз. «Янги» ва «инновация» тушунчалари бир қатор муаллифлар (югославиялик тадқиқотчи К.Анжеловски, америкалик олимлар А, Эллис ва Д.Футс, маҳаллий тадқиқотчи А.В.Гаврилин) томонидан кўриб чиқилади. Шундай қилиб юқоридаги олимларнинг фикридан

келиб чиқиб, янги – бу восита (янги усул, методология, технология, дастур ва бошқалар), инновация эса бу воситани ўзлаштириш жараёнидир деб айтсак муболаға бўлмайди.

Илмий адабиётларда инновация деганда тизимнинг бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтишига сабаб бўладиган янги барқарор элементларни (инновацияларни) амалга ошириш муҳитига киритувчи мақсадли ўзгаришлар тушунилади деб таъриф берилган.

Таълим соҳаси учун инновациянинг энг кенг тарқалган таърифи Инновацион мактаблар ва марказлар уюшмаси томонидан берилган. Педагогик инновация деганда оммавий амалиёт ва маданий анъаналардан фарқли жараён, боланинг шахсига айланиш жараёни, таълим жараёнига бошқача қараш ва ёндашув билан боғлиқ бўлган таълим фаолияти тушунилади”.

Ушбу хусусиятларни таҳлил қилмасдан, шуни таъкидлаймизки, «педагогик инновация» тушунчаси, демак, ўқитиш ва тарбияда инновацияларни яратиш ва тарқатишни эмас, балки таълим фаолиятида сифат ўзгаришларини амалга оширадиган, таъминлайдиган ўқитувчи, ўқувчи, талабанинг фикрлаш услуби ўзгаришларни англатади.

Замонавий педагогик инновациянинг энг муҳим вазифаларидан бири инновацияларни таснифлашдир . Шуни таъкидлаш керакки, таълим соҳасидаги инновацияларнинг умумий қабул қилинган тизимли таснифи мавжуд эмас, гарчи уни асосан инновациялар типологиясидан фойдаланган ҳолда ривожлантиришга алоҳида уринишлар бўлган ва ҳозирда ҳам мавжуд.

Педагогик инновацияларни таснифлашда турлича ёндашувлар мавжуд. Инглиз тилидаги адабиётда баъзи муаллифлар инновацияларнинг уч турини ажратиб кўрсатишади:

Сиёсий-маъмурий тип - таълим тизимидаги ўзгаришлар сиёсий ҳоқимият томонидан турли маъмурий чоралар орқали амалга оширилади.

Норматив-дедуктив тип - биринчи навбатда, инновациялар мутахассислар томонидан ишлаб чиқиш учун таклиф қилинади, ишлаб чиқилади, кейин ўқитувчилар тайёрланади ва амалга оширишнинг ўзи амалга оширилади.

Эмпирик-рационал - тадқиқот, ишлаб чиқиш ва тарқатиш босқичлари изчил амалга оширилади.

Муаллифлар ёндашувларининг бундай хилма-хиллиги бизни типологияни турли асосларда қуриш мумкин деган хулосага олиб келди. Ушбу тадқиқот доирасида инновацияларни таълим жараёнининг у ёки бу қисмига, энг аввало, уларнинг атрибути нуқтаи назаридан кўриб чиқиш биз учун энг тўғри кўринади.

Таълимнинг қайси соҳасида инновациялар пайдо бўлишига қараб, инновацияларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- таълим мазмуни ва тузилишида;
- таълим технологиялари, усуллари бўйича;
- ўқув жараёнини ташкил этишда;
- ўқув қўлланмаларида;
- ўқув жараёнини бошқариш тизимида.

Ушбу гуруҳга мувофиқ инновацияларни қуйидаги асослар бўйича тақсимлашни кўриб чиқиш муҳимдир:

1. Ўзгартиришлар кўлами (ҳажми) бўйича: маҳаллий (хусусий, ягона), боғлиқ бўлмаган, модулли (маҳаллийлар мажмуаси, ўзаро боғланган); тизимли (барча таълим –муассасаларини қамраб олган) инновациялар.

Инновацияларнинг инновацион потенциалига кўра: кодификация (аналог ёки прототишга эга бўлган нарсаларни такомиллаштириш, рационализация қилиш, ўзгартириш, модернизация қилиш билан боғлиқ) ва модернизация янгиланган воситанинг ҳам технологик, ҳам шахсий томонига йўналтирилиши мумкин; комбинацион (илгари маълум бўлган, бу комбинацияда илгари ишлатилмаган элементларнинг янги конструктив бирикмаси); радикал (аналоглари ёки прототишлари йўқ).

Ўзидан олдингисига нисбатан: алмаштириш (аниқ эскирган асбоб ўрнига янгилик киритилади); бекор қилиш (объектнинг ривожланиши нуқтаи назаридан умидсиз деб топилганда бирор нарсани бекор қилиш); қайтариладиган (тахминий янгилик тўловга лаёқатсиз бўлган тақдирда уни бекор қилиш ва аввалгисига қайтариш); очиш (инновацияни функционал салафи билан солиштириб бўлмайди, на ўз мақсадига, на мақсадига кўра, на қўллаш усули бўйича, на мавжуд педагогик вазият нуқтаи назаридан); ретро-кириш (таълим муассасаси томонидан ҳозирда у учун янги, лекин бир вақтлар ўқув амалиётида қўлланилган нарсани ишлаб чиқиш).

Шундай қилиб, инновациялар педагогик жараённинг барча таркибий қисмларига, бутун педагогик жамоанинг умумий тузилиши ва фаолиятига таъсир қилишнинг улкан тизимли таъсирга эга.

Биз шундай хулосага келдикки, юқорида муҳокама қилинган инновациялар турқуми атамалари (янги, инновация, анъана, инновация, инновация) инновацион жараёнда амалга ошириладиган, ўрнатилган тушунчалар бўлиб, биз концептуал қаторнинг кейинги мантиқий бўғини ҳисобланади. ҳисобга олган ҳолда.

Илмий адабиётларда инновацион жараён деганда инновацияларни яратиш, ривожлантириш, фойдаланиш ва тарқатиш бўйича комплекс-тизимли

фаолият тушунилади. Инновацион жараёнларнинг бутун хилма-хиллигини иккита энг муҳим шаклга ажратиш мумкин:

инновацияни оддий такрор ишлаб чиқариш (инновация фақат ишлаб чиқариш биринчи ўзлаштирилган ташкилотда яратилади),

инновацияларнинг кенгайтирилган такрор ишлаб чиқарилиши (инновацияларни ишлаб чиқариш жараёни кўплаб ташкилотларга тааллуқлидир).

жараён ва унинг атроф-муҳит билан ўзаро таъсири вақтидаги табиий ривожланиш билан тавсифланган динамик тизимдир, деган хулосага қўшилмаслик мумкин эмас –бир босқичдан иккинчи босқичга ўтади”.

Юқорида айтилганлар менежмент концепциясига, бошқарув фаолиятига нисбатан мавжуд ёндашувлар илмий тадқиқот предмети эканлигини таъкидлаш имконини беради. Бундан ташқари, менежментга турли ёндашувларнинг мавжудлиги нафақат ёндашувларнинг ўзаро боғлиқлиги, балки уларнинг ўзаро кириб бориши ҳақида ҳам гапиришга асос беради.

Адабиётлар:

1. Полонский В.М. Критерии теоретической и практической значимости исследований // Советская педагогика. - М.: Педагогика - 1998. - № 11 - С.48-54.
2. Поляков С.Д. В поисках педагогической инноватики, - М.: Новая школа, 1993. -64с,
3. Сластенин В.А., Подымова П.С. Педагогика: инновационная деятельность. - М.: Магистр, 1997. - 224с.
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ўзбекистон миллий энциклопедияси // Давлат илмий нашриёти/ - Тошкент 2015
5. Загвязинский В.И. Инновационные процессы в образовании и педагогическая наука // Инновационные процессы в образовании. Сборники научных трудов. - Тюмень: Тюм. гос. пед. ун-т, 1990. - С. 5-14
6. Ангеловски К. Учителя и инновации: книга для учителя / пер. С македонского / - М.: Просвещение, 1991. - 159 с.
7. Эллис А., Фоутс Д. Педагогические инновации / пер. с англ. - М.: ИТП и МИО, 1993.-105 с.
8. Гаврилин А.В. Вместо предисловия или что есть инновации // Инновационные процессы в школе: организация и управление. Научно- методический сборник. - Владимир: ВГУ, 1994. - 69с.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада таълим тизимида инновацион фаолият самарадорлигини ошириш зарурати умумтаълим ва касб-хунар мактабларининг ўзаро яқин ҳамкорлиги ва интеграцияси муаммо ва тақлифлари келтириб ўтилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлены необходимость повышения эффективности инновационной деятельности в системе образования, проблемы и предложения взаимного тесного сотрудничества и интеграции общеобразовательных и профессиональных учебных заведений.

SUMMARY

In this article, the need to improve the efficiency of innovative activity in the educational system, the problems and suggestions of mutual close cooperation and integration of general education and vocational schools are presented.